YAHYO G‘ULOMOVNING JASORATI

Olimjon Kanimkulov
GulDPI katta o‘qituvchisi, PhD

Mustaqillikga erishganimizdan so‘ng milliy adabiyot va san’atimiz namoyondalari haqida ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi, kitoblar chop etildi. Biroq tarix ilmi, O‘zbekistondagi tarix, arxeologiya kabi fanlarning rivojlanishida mahalliy kadrlar faoliyatining o‘rganilish darajasi hanuzgacha etarli yoritib berilmagan. Bunday shaxslar haqida ayrim tarixchilar qilib ketgan bibliografik asarlar[1] yoki bo‘lmasa, yubileylari munosabati bilan nashrdan chiqqan to‘plamlar[2] orqaligina bugungi yosh avlod xabardor bo‘lmoqda. Hususan, bunday olimlar qatoriga biz Muso Saidjonov, Po‘lat Soliev, Yahyo G‘ulomov va boshqa olimlarni kiritishimiz mumkin. Ana shunday olimlardan biri Yahyo G‘ulomovdir. O‘zbek halqining qadimgi boy moddiy va madaniy obidalarini tadqiq qilishda va ularni sinchiklab o‘rganishda o‘zining ulkan hissasini qo‘shgan, mashhur tarixchi-arxeolog olim, O‘z FA akademigi, “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni sohibi Yahyo G‘ulomov haqida fikr yuritmoqchimiz.

Bu yil tavalludiga 116 yil to‘lgan olimning ilmiy merosi, respublikada tarix fani rivojidagi ulkan tashkiliy – ilmiy ishtiroki, hayotiy va ilmiy ibratlari tarix fani tarixi nuqtai nazaridan etarli yoritilmagan. Xususan, O‘zbekistonda tarix fanini bu sohaga ulkan hissa qo‘shgan olimlar personaliysi (shaxsning ilmiy faoliyati) orqali o‘rganish samaralidir. Chunki fan darg‘alari ham o‘zlari yashab o‘tgan davrning talablariga munosabatlari, fan istiqbolini ko‘ra bilganlari, ob’ektiv pozitsiyalari, o‘z soxalarining rivojiga va kelajagiga qanchalik ta’sir ko‘rsatganliklari bilan ibratlidirlar. Modomiki, bu o‘rinda Ya. G‘ulomov haqida gap borar ekan, bu ulug‘ inson va olim o‘zi yashagan sovet davrining mafkuraviy cheklovlari, noto‘g‘ri uyushtirilgan xo‘jalik siyosati kabilardan baland tura bilgan edi. Bu bilan Ya. G‘ulomov respublika bo‘ylab qadimiy yodgorliklarga mensimas munosabatlarni, bepisandlik ruhini yenga oldi. Xalqimizning tarixiy merosiga davlat ahamiyati lozimligini loqayd, buyruqboz rahbarlarga bir bora eslatib qo‘ydi. Shu bilan birga Ya. G‘ulomov yodgorliklarni saqlash haqidagi qonunning bajarilishi uchun kafolat mezoni lozimligini ko‘rsatdi[3]. Shuningdek, Ya.G‘ulomov birinchilardan bo‘lib, arxeologik topilmalarini kimyoviy va texnik vositalar yordamida o‘rganish, aniqlashni taklif qilib chiqqan edi. Uning bevosita harakati bilan arxeologiyaning muhim tarmog‘i bo‘lgan qadimiy davrlarga oid arxeologiya va me’moriy yodgorliklarni hamda qadimgi san’at asarlarini restavratsiya qilish, asrash ishlarida ham aniq fanlarning erishgan eng ilg‘or, zamonaviy yutuqlari qo‘llanila boshlandi. Ya.G‘ulomov O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Tarix va arxeologiya instituti qoshida arxeologik topilmalarni restavratsiya qilish, asrash va kimyo-texnologik tadqiq qilish laboratoriyasini tashkil etish taklifi bilan chiqadi[4]. Mazkur bo‘lim ishlab chiqqan tadqiqotlar tufayli jahon madaniyati shoh asarlaridan hisoblangan Afrosiyobdagi tasviriy san’at obidalari, Yerqo‘rg‘on, Fayoztepa, Sopollitepadagi haykallar ta’mir etilib saqlanib qolindi. Bu masalalar haligacha fan tarixi nuqtai nazaridan yoritilmagan. Yahyo G‘ulomov haqidagi adabiyotlarda bu ma’lumotlar biografik tusda bayon etilgan xolos. Bu mulohazalar Ya. G‘ulomov hayoti va faoliyatini o‘zbek tarix fani tarixi kesmasida o‘rganishni dolzarb vazifa qilib qo‘yadi.

---

[1] Лунин.Б.В. “Список научних публикаций академика АН УзССР Я. Г. Гулямова.” Т. Фан–1968; “Яхья Гулямович Гулямов” Т. Фан – 1979; Муҳаммаджонов .А.Р. “Яҳё Ғуломовни хотирлаб” Т.-2000 й; В.А.Германов. «Профессор Пулат Салиев и его время». Т.2002; М.Абдураимов М. Саиджоновнинг илмий мероси// Шарқ юлдузи. 1972. 9-сон, 67-75 бет

[2] Я.Г.Гулямов и развитие исторических наук в Узбекистане. Тезисы докладов научной конференции, посвященной 80-летию академика АН УзССР Я.Г.Гулямов Т. Фан, 1988

[3] Ya.G‘ulomov “O‘zbekistonda moddiy madaniyat asarlarini saqlash va o‘rganish yo‘lida” Toshkent. O‘zkomstaris nashri 1934-yil 29 bet

[4] Асқаров.А. Ўзбек археологиясининг отаси. “Ўзбекистон овози” газетаси 1993 й 1 май ; Муҳаммаджонов А. Яҳё Ғуломовни хотирлаб. Т 2000, 49-бет; А. Абдураззақов Академик Я.Ғ.Ғуломов ва Ўзбекистон археологиясига табиий фанлар усулларини жорий этиш самаралари. Я.Ғуломов таваллудининг 100 йиллигига бағишланган Республика илмий-амалий конференцияси тўплами. Тошкент 2008.

Yahyo G‘ulomov hayoti va faoliyatini tarix fani taraqqiyoti nuqtai nazaridan o‘rganishning yana bir qirrasi olimning shaxsiy arxivi hujjatlari bilan bog‘liq. Bu hujjatlar qisman O‘zbekiston Milliy arxivida, qolganlari esa olimning xonadonida saqlangan. Uy arxiv hujjatlari mazkur yili olim tavalludining 116-yilligi arafasida Milliy Arxeologiya markaziga alohida fond sifatida topshirildi. Bu ishlarga akademik olimning nabirasi Sharqshunoslik Qo‘lyozmalar instituti katta ilmiy xodimi Sanjar G‘ulomov katta hissa qo‘shdi[1]. Yahyo G‘ulomov faoliyati bilan bog‘liq arxiv hujjatlari bo‘yicha O‘zFA Tarix va arxeologiya instituti arxivi bosh arxivariusi Sh.Davurova va mazkur tezis muallifi[2] ham turli yillarda maqola va tezislar chiqargan bo‘lsa-da, akademik olim faoliyatining hali o‘rganilmagan qirralarini O‘zFA Prezidiumi va institutlariga hamda bir qator Oliy o‘quv yurtlariga tegishli arxivlardan izlash, topish va izchil o‘rganish ham kechiktirib bo‘lmas vazifadir.

Ya. G‘ulomov faoliyatini o‘rganish tariximizning yirik bilimdoni va dovyurak himoyachisi haqida ma’lumot beribgina qolmasdan, tariximizning hali ko‘pchilikka ma’lum bo‘lmagan sahifalarini ochib beradi. Bundan tashqari Ya. G‘ulomovning ilmiy nazariy va ilmiy tashkiliy faoliyati orqali Respublikamizda tarix va arxeologiya fanlari taraqqiyoti masalasini o‘rganishda katta malumotlar beradi. Mazkur maqolamizda domla Yahyo G‘ulomovning arxeologiyaga oid kashfiyotlari, shuningdek, tarix fani rivojiga qo‘shgan ulkan xizmatlaridan biroz boshqa jabhalardagi xizmatlari, olimlik, fan uchun fidoyilik, vatanparvarlik, odamiylik kabi fazilatlari haqida so‘z yuritmoqchimiz.

“O‘zkomstaris”da ishlab yurgan vaqtlarida va dastlabki qatnashgan arxeologik ekspeditsiyalarida to‘plagan materiallari asosida 1930-yillardayoq yurtimizning boy moddiy-ma’naviy merosini asrab-avaylash va kelajak avlodga etkazish bo‘yicha juda katta ishlarga bosh-qosh bo‘ladilar[3]. O‘sha vaqtda Yahyo G‘ulomov boy moddiy madaniyat yodgorliklarimizni saqlab qolish va o‘rganish uchun “O‘zkomstaris”ni kuchi etmayotganligi (yolg‘izlik qilayotganligi) sababli, mahalliy hokimiyat idoralarini bu ishlarda yordam berishga undaydi. 30-yillarda nafaqat O‘zbekiston, balki butun sobiq Ittifoqda mamlakatni sanoatlashtirilishi birinchi o‘ringa qo‘yilgan vaqtda, moddiy yodgorliklarni o‘rganish va saqlab qolish bo‘yicha 1934-yil “Qizil O‘zbekiston” gazetasining 30-iyul №174 sonida “Tegajag‘lik” deb nomlangan maqola yozadi[4]. Ushbu maqolasida Yahyo G‘ulomov Xiva shahridagi arxitektura va tarixiy yodgorliklar, Shahrisabzdagi dunyoga mashhur Oqsaroy me’moriy obidasi, Buxoro viloyatidagi ko‘plab sardobalar, Termiz yaqinidagi XII – XV asrlarga taaluqli mashhur Sulton Saodat maqbaralar guruhini, Qirqqiz qal’ani, Xoja Hakim Termiziy maqbarasini, hozirgi Navoiy viloyatidagi (viloyat 1982-yil tuzilgan) XII asrga taaluqli Raboti Malik yodgorligi va boshqa ko‘plab moddiy-madaniy yodgorliklarimizni ahvoli, ularni qarovsiz holati va odamlar tamonidan vayron qilinishi haqida to‘xtalib o‘tadi. Maqolada tarixiy yodgorliklarga, ularning saqlanishi, o‘rganilishi yo‘lida yordam berish emas, aksincha, ularni emirish, bekorchi narsalar uchun (o‘z shaxsiy ehtiyojlari uchun) turli bahonalar bilan buzib tashlash holatlari davom etayotgani haqida ochiqchasiga fikr bildiradi[5].

Aynan Yahyo G‘ulomovning 1936 yilda Quyi Amudaryoning har ikkala sohilidagi qa’lalarda boshlab yuborgan tadqiqotlari, undagi topilayotgan fanga noma’lum sirlarning kashf etila boshlashi, Sergey Tolstov rahbarligida Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasining tashkil topishiga sabab bo‘ldi deyish mumkin[6]. Har ikkala arxeolog va ularning hamkasblarining ilmiy ishlari bois fanda Xorazm tsivilizatsiyasi degan atama paydo bo‘ldi. Yahyo G‘ulomov esa Xiva

[1] Internet ma’lumoti: https://youtu.be/zpxWt0o4bpE. Akademik Yahyo G‘ulomov va o‘zbek arxeologiyasi. 2024 yil 1 may

[2] Канимкулов О. Яҳё Ғуломовнинг шахсий архив фонди ҳужжатлари ҳақида. “Марказий Осиё цивилизация тизимида Ўзбекистон тарихи ва маданияти” Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Қарши ш, 2022 йил. 181-185 бет.; Muallifning 2022 yil mart-iyun oylari davomida Yahyo G‘ulomovning shaxsiy uy arxivi hujjatlari bilan tanishuvi

[3] Jahja “Devori ko‘ndalang” Qizil O‘zbekiston gazetasi 1934-yil 18-iyul №164; “Sardoba” Qizil O‘zbekiston” gazetasi 1934-yil 24-iyul №169;

[4] Ўз РМДА Я. Ғуломовнинг шахсий фонди рўйхат 2296, опис 1, жилд 99; Jahja “Tegajag‘lik” Qizil O‘zbekiston” gazetasi 1934-yil 30-iyul №174

[5] Ўша жойда

[6] Я.Ғуломов «Хоразмнинг сугорилиш тарихидан», «Гулистон» журнали 1940-йил №8-9

shahridagi me’moriy obidalarni ilmiy tadqiq qilib, “Xiva va undagi me’moriy yodgorliklar” mavzusida 1941-yilda nomzodlik ishini himoya qildi[1].

Urushdan so‘ng Yahyo G‘ulomov, ko‘p yillar davomida Quyi Amudaryo bo‘ylarida olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarini umumlashtirgan holda, 1950-yili Moskvada doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli yoqladi. Ana shu ilmiy ishi asosida 1957-yilda ruscha, 1959-yilda bo‘lsa o‘zbekcha «Xorazmning sug‘orilish tarixi» monografiyasi yuzaga keldi. Ushbu fundamental, ilmiy akademik asar Yahyo G‘ulomovning tarixshunoslikda g‘oyat teran tadqiqotchi ekanligini ko‘rsatdi.

Yahyo G‘ulomov ushbu asarni yozish jarayonida Xorazmda o‘zi va S.Tolstov o‘tkazgan arxeologik ekspeditsiya natijalariga tayanibgina qolmasdan, ilgarigi davrda sug‘orilish tarixiga, suv xo‘jaligi tizimiga doir yaratilgan asarlarniyam qunt bilan o‘rgandi[2].

Aynan xonlikning bosh mirobi bo‘lib ishlagan Munis, Ogahiylar, xonlar sulolasiga mansub Yusufbek Bayoniy, “Turkistonning sug‘orilish tarixi” va o‘lka tarixiga oid yana yuzlab asarlar yozgan V.V.Bartold, Xorazmda bo‘lib bebaho manbalar to‘plagan V.Kaulbars, L.Kun singari olimlar asarlariga e’tibor berdi.

Bundan tashqari, “Xorazmning sug‘orilish tarixi” mavzusidagi doktorlik ishi va monografiyasini yozish jarayonida arab, fors tilidagi qo‘lyozma asarlar, rus tilidagi kitoblardan 267 tasini o‘qib o‘rgandi, o‘z asarida ana shu manbalardan iqtibos keltirib o‘tdi[3]. Garchi mavzu sug‘orilish tarixi bo‘lsada, suv bu hayot ekan, daryo bo‘yida barpo etilgan qal’alar, ulardagi turmush tarzi, umuman olganda Amudaryo, uning quyi qismidagi hayotning, odamzotning ilk izlaridan tortib to 1950-yilgacha bo‘lgan tarix sadolari monografiyada yoritilgan. Ma’lumki, Yahyo G‘ulomov yashab ilmiy faoliyat olib borgan davr, sho‘ro davrining mafkuraviy bosimlari ko‘p bo‘lganidan, muallif asarida chorizm mustamlakachiligi, sho‘rolarning kollektivlashtirish, quloqlashtirish davridagi sug‘orish tizimidagi holatni to‘liq yoritaolmagan. Albatta, teran tafakkurli akademik o‘sha mash’um yillarda hayot qanday kechganligini yaxshi anglar, biroq bosma nashrda, xususan yoqlangan dissertatsiyasi va kitobida bu to‘g‘rida ochiq yozaolmas, yozgan taqdirdayam nashr etdirolmasdi. Yahyo G‘ulomov vafot etganiga ham salkam yarim asr bo‘lib qoldi. Akademikning shogirdlari ham umrining keksalik faslida yashamoqdalar. Uni tanigan-bilgan zamondoshlariyam taqdiri azal sabab birin-ketin hayotdan ko‘z yumishmoqda. Ya’ni, bugungi va kelajak avlodga ibrat namunasi sifatida buyuk shaxsning hayot yo‘li haqidagi asarlar va boshqa maqolalarni topib, ular asosida akademikning saylanma asarlarini nashr etish kerak. Qolaversa, tarix fanidan ilmiy ish qilayotgan bo‘lg‘usi olimlar Yahyo G‘ulomovning ilmiy merosi, hayot faoliyati, u tashkil etgan ekspeditsiyalarning fan rivojiga qo‘shgan hissasi kabi mavzularda tadqiqotlar boshlasalar yaxshi bo‘lardi.

[1] Гулямов Я: Памятники города Хивы. ТашкентУзФАН. 1941, 44-стр; “O‘zbekistonda moddiy madaniyat asarlarini saqlash va o‘rganish yo‘lida” Toshkent O‘zkomstaris nashri 1934-yil 29 bet

[2] Канимкулов О. Яҳё Ғуломовнинг Ўзбекистондаги моддий – маданий ёдгорликларни ўрганишдаги фаолияти. O‘zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar mavzusidagi konferensiya materiallari 2020 y 17 son 27-31 bet

[3] Ғуломов Я. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Т 1959 йил; Канимкулов О “Ўзбекистонда тарих ҳамда археология фанларининг тараққиётида Яҳё Ғуломов хизматлари.” Ўтмишга назар электрон журнали Тошкент 2020 й 2-қисм 278-286 бет